

УКРАЇНЦІ В ЕТНІЧНОМУ СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються зміни чисельності та рівня частки українців в етнічній структурі сільського населення України за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр.

Ключові слова: Україна, українці, етнічний склад, сільське населення.

Результати переписів населення є найбільш повними і достовірними статистичними матеріалами для проведення дослідження етнічних процесів. Аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр.¹ дає можливість визначити основні тенденції в змінах етнічного складу сільського населення України та встановити особливості етнічних процесів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Етнічні процеси в сучасній Україні знайшли своє відображення в науковому доробку етнологів, демографів, географів, мовознавців, соціологів та політологів: В.Арбеніної, В.Борисенко, М.Дністрянського, В. Євтуха, Г.Залізняка, Ф.Заставного, В.Зінича, В.Капелюшного, В.Котигоренка, В.Крисаченка, І.Кураса, Л.Масенко, О.Майбороди, В.Наулка, М.Обушного, Ю.Огульчанського, С.Піскунова, А.Погрібного, В.Романцова, Т.Рудницької, О.Ткаченка². Лише в монографії М.Вівчарика, на основі аналізу радянських переписів, безпосередньо досліджувалися етнічні процеси в українському селі у 70 – 80-ті рр. ХХ ст.³ У ґрунтовній монографічній праці С.Рогожина розглядалися демографічні процеси в сучасному українському селі⁴.

Однак спеціальної роботи, присвяченої етнічному складу сільського населення сучасної України, поки ще немає. Відсутні також праці, в яких би визначалися територіальні особливості етнічної структури населення за окремими регіонами та областями.

Чисельність українців, які мешкали в сільській місцевості України, зменшилася з 14 845 828 осіб у 1989 році до 13 883 466 осіб у 2001 році. За 1989 – 2001 рр. скорочення складало 6,48%. Темпи скорочення загальної чисельності сільського населення України за цей час були дещо більшими – 7,02%. При цьому, питома вага українців серед сільського населення України в 2001 році була значно вищою – 87,04%. Ці відмінності були спричинені тим, що темпи скорочення чисельності сільських українців за 1989 – 2001 рр. були майже вдвічі меншими, ніж представників етнічних меншинних груп, відповідно, 6,48% та 10,49%.

Динаміка чисельності сільських українців мала істотні відмінності за регіонами та областями. *Захід України.* Серед чотирьох регіонів України найнижчі темпи скорочення їхньої чисельності спостерігалися в Західному регіоні. Чисельність українців, які проживали в сільській місцевості, складала в 1989 році 4 754 531 особу, а в 2001 році – 4 414 974 особи. За 12 років скорочення було досить незначним – лише 0,83% (39 557 осіб).

Частка Західного регіону у скороченні загального числа сільських українців в Україні за 1989 – 2001 рр. становила лише 4,11%. Для порівняння, у 2001 році питома вага регіону в загальному числі українців була значно вищою (33,96%). Частка українців у скороченні загальної чисельності населення регіону за 1989 – 2001 рр. становила 83,72%. Однак рівень частки українців села в Західній Україні була ще вищим – 93,31% у 2001 році. На тлі скорочення числа українців зросла чисельність міських українців у регіоні – на 4,58%.

Зміни чисельності українців – мешканців сіл відрізнялися за окремими областями регіону. У двох областях протягом 1989 – 2001 рр. спостерігався приріст їхньої чисельності: Закарпатській – на 8,54% (51 427 осіб) та Чернівецькій – на 1,04% (4 039 осіб). Найбільш істотно зменшилася їхня чисельність у двох областях: Тернопільській – на 4,89% (33 586 осіб) та Львівській – на 3,46% (37 999 осіб). Дещо меншими темпами це скорочення відбувалося в

інших трьох областях: Волинській – на 2,38% (12 806 осіб), Рівненській – на 1,23% (7 617 осіб), Івано-Франківській – на 0,37% (3 035 осіб).

У Закарпатській та Чернівецькій областях зростання чисельності українців відбувалося вищими темпами, ніж усього сільського населення. В інших п'яти областях регіону чисельність українців скорочувалася повільніше, ніж загальна кількість сільського населення. До того ж, у Закарпатській області збільшення українців відбувалося на тлі зменшення числа міських жителів. У Чернівецькій області темпи зростання числа сільських українців були нижчими, ніж міських. У Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Тернопільській областях на тлі скорочення числа українців села спостерігалось зростання числа міських українців. Отже, у Західній Україні спостерігалися істотні територіальні відмінності в динаміці чисельності сільських українців, порівняно з міськими українцями та загальною кількістю сільського населення.

Центр України. З усіх регіонів України найбільш високими темпами скорочувалася чисельність українців, що мешкали в сільській місцевості центральних областей. Вона скоротилася з 6 398 466 осіб у 1989 році до 5 579 051 особи в 2001 році, тобто на 12,81%. Темпи скорочення чисельності всього сільського населення були дещо вищими – 13,43%. Частка українців у скороченні загальної кількості сільського населення в регіоні за 1989 – 2001 рр. складала 90,87%.

Найбільше серед усіх регіонів скорочення українців у Центрі України супроводжувалося також найвищим зростанням числа міських українців – на 5,89% (477 960 осіб). Чисельність сільських українців у сільській місцевості скорочувалася вдвічі інтенсивніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, 12,81% та 6,48%. Частка регіону серед скорочення чисельності сільських українців за 1989 – 2001 рр. становила 85,15%. Тобто, загальна чисельність сільських українців – мешканців сіл в Україні скоротилася переважно за рахунок Центрального регіону.

Темпи скорочення сільських жителів відрізнялися за окремими центральними областями. Найвищими вони були як за відносними, так і за абсолютними показниками, у Чернігівській області – на 21,56% (139 126 осіб). В інших областях спостерігалось також істотне зменшення їхнього числа: Сумській – на 15,59% (77 470 осіб), Житомирській – на 13,61% (91 987 осіб), Київській – на 13,12% (113 537 осіб), Хмельницькій – на 11,88% (92 045 осіб), Полтавській – на 11,43% (83 532 особи), Вінницькій – на 10,99% (115 553 особи), Черкаській – на 10,09% (70 992 особи), Кіровоградській – на 7,71% (34 873 особи).

Головною причиною скорочення українців стали депопуляційні процеси. В усіх областях, окрім Чернігівської, темпи скорочення чисельності сільських українців були нижчими, ніж усього сільського населення. Також у всіх центральних областях, окрім Черкаської, спостерігалось збільшення числа міських українців. За рахунок зменшення числа селян скоротилася їхня загальна чисельність у кожній із областей регіону.

Частка цих двох регіонів у скороченні загальної чисельності сільських українців в Україні складала 89,26%. На тлі інтенсивного зменшення числа сільських українців у Центрі та на Заході (на 7,70%), у цих регіонах спостерігалось зростання чисельності міських українців. Завдяки значному зменшенню числа сільських українців, порівняно зі зростанням числа міських, загальна чисельність українців у цих двох регіонах зазнала скорочення – на 0,87% (202 049 осіб).

Південь України. Значно меншими темпами, ніж у Центрі, але більшими, ніж на Заході, скорочувалася чисельність українців – мешканців сіл у Південному регіоні. Протягом 1989 – 2001 рр. вона зменшилася з 2 533 488 осіб до 2 465 424 особи, тобто на 2,69% (68 064 особи). Частка українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення на Півдні за 1989 – 2001 рр. становила 55,39%. При цьому, частка українців серед сільського населення Південного регіону була в 2001 році значно більшою – 68,11%. Тобто, темпи скорочення чисельності сільських українців у регіоні виявилися нижчими, ніж темпи скорочення загального числа сільських жителів регіону загалом.

Чисельність українців – мешканців сіл Півдня у регіоні скоротилася (на 2,69%, 68 064 особи). В той же час частка українців серед міських мешканців зросла (на 5,34%, 296 169 осіб). Скорочення чисельності сільських українців у регіоні за цей час відбувалося значно повільніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, 2,69% та 6,48%. Частка регіону у скороченні загальної

чисельності українців – мешканців сіл в Україні за 1989 – 2001 рр. була досить незначною – лише 7,07%. При цьому частка Півдня в загальній чисельності сільських українців в Україні в 2001 році була вдвічі більшою – 17,76%.

Зміни чисельності сільських українців відрізнялися за окремими областями. У Херсонській області спостерігалось зростання – на 1,61%. У той же час, найбільш істотне скорочення чисельності сільських українців відбулося в Криму – на 14,76% (37 264 особи). В інших областях воно не виявилось таким відчутним: Дніпропетровській – на 3,56%, Миколаївській – на 2,49%, Одеській – на 1,21%, Запорізькій – на 0,15%.

У Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях чисельність сільських українців за 1989 – 2001 рр. скорочувалася повільніше, ніж число селян загалом. І лише в Криму зменшення чисельності сільських українців супроводжувалося зростанням чисельності сільського населення переважно за рахунок кримських татар. У Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях зменшення чисельності сільських українців відбувалося в умовах приросту числа міських українців, і як наслідок цього, і загальної чисельності українців. У Херсонській області темпи приросту числа українців – мешканців сіл були меншими, ніж міських українців. У Криму чисельність сільських українців скорочувалася вдвічі інтенсивніше, ніж міських.

Схід України. Дещо більшими темпами, ніж на Півдні, скорочувалася чисельність українців, що мешкали в селах Східного регіону. За 1989 – 2001 рр. їхня чисельність зменшилася на 3,05% (35 326 осіб), з 1 159 343 осіб до 1 124 017 осіб. До того ж, загальна чисельність сільського населення на Сході скорочувалася майже втричі швидше, ніж частка українців, відповідно, 8,30% та 3,05%. При цьому, частка українців у скороченні чисельності сільського населення регіону за 1989 – 2001 рр. становила лише 26,61%. Її рівень у 2001 році був істотно меншим за частку українців серед усього сільського населення Сходу України – 76,65%. Тобто, загальна чисельність сільського населення регіону зменшилася за 1989 – 2001 рр. не за рахунок українців, а переважно за рахунок меншинних груп, насамперед росіян.

Скорочення чисельності сільських українців на Сході України протягом 1989 – 2001 рр. на 3,05% (35 326 осіб) відбувалося на тлі зростання числа міських українців – на 2,63% (131 910 осіб), у результаті цього збільшилася й загальна чисельність українців – на 1,57% (96 584 особи). Чисельність сільських українців у регіоні зменшувалася повільніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, на 2,69% та 6,48%. Частка регіону в скороченні чисельності сільських українців в Україні за 1989 – 2001 рр. була досить незначною й становила лише 3,67%. При цьому, частка Сходу серед українців – мешканців сіл України у 2001 році виявилася вдвічі більшою – 8,09%.

Темпи скорочення українців за 1989 – 2001 рр. майже не відрізнялися за окремими областями. У Луганській області скорочення становило 3,16%, Донецькій – 3,04%, Харківській – 2,99%. У цих областях чисельність українців зменшувалася повільніше, ніж загальна чисельність сільського населення. Частка українців у скороченні чисельності всього сільського населення за 1989 – 2001 рр. складала в Донецькій області – 27,40%, у Луганській – 23,83%, у Харківській – 27,78%.

При цьому, частка українців серед населення в кожній із східних областей була істотно вищою й становила в 2001 році: у Донецькій – 73,45%, Луганській – 72,70%, Харківській – 81,35%. Тобто, чисельність сільського населення в усіх східних областях скоротилася за 1989 – 2001 рр. переважно не за рахунок українців, а за рахунок представників етнічних меншин.

Загальна чисельність сільських українців у *Південному* та *Східному* регіонах зменшилася з 3 692 831 особи в 1989 році до 3 589 441 особи в 2001 році, тобто на 2,80% (103 390 осіб). Темпи скорочення їхньої чисельності в південних та східних областях були вдвічі нижчими, ніж у цілому в Україні, відповідно, 2,80% та 6,48%.

Частка Півдня та Сходу в скороченні загальної чисельності сільських українців за 1989 – 2001 рр. становила лише 10,74%, а серед українців – мешканців сіл в Україні була значно вищою – 25,85% у 2001 році. У Південному та Східному регіонах темпи скорочення чисельності сільських українців за 1989 – 2001 рр. виявилися майже вдвічі меншими, ніж сільського населення України, відповідно, 2,80% та 4,79%. Частка українців у скороченні загальної чисельності сільського населення в цих двох регіонах складала 40,44%. Рівень цієї частки

був нижчим, ніж питома вага українців у складі сільського населення Півдня та Сходу України – 70,57 % у 2001 році.

Отже, чисельність українців за 1989 – 2001 рр. скорочувалася на тлі зростання як кількості міських українців, так і загальної їхньої чисельності. Серед чотирьох регіонів України найвищі темпи скорочення чисельності українців – мешканців сіл спостерігалися в Центральному регіоні, а найменші – у Західному. Серед окремих областей найбільш істотного зменшення за рахунок депопуляційних процесів зазнала чисельність сільських українців у центральних областях. У Криму скорочення їхньої чисельності було спричинене не лише депопуляцією, але, як і за радянських часів, процесами етнічної асиміляції (зросійщенням). Лише в трьох областях: Закарпатській, Чернівецькій та Херсонській спостерігалася зростання чисельності сільських українців.

Темпи скорочення чисельності сільських українців були меншими, ніж загальної чисельності сільського населення в цілому в Україні, у всіх чотирьох регіонах, а також у переважній більшості областей. У Закарпатській та Чернівецькій областях чисельність українців зростала інтенсивніше, ніж усього сільського населення. У Херсонській області приріст числа українців супроводжувався скороченням загальної чисельності сільського населення. І лише в Криму зменшення числа сільських українців відбулося на тлі зростання загальної чисельності сільського населення, насамперед за рахунок кримських татар.

Етнічна структура сільського населення України істотно відрізнялася від етнічного складу міського населення, насамперед за рівнем частки українців. Незважаючи на скорочення загального числа сільських українців в Україні за 1989 – 2001 рр., їхня частка серед сільського населення збільшилася. Зміни етнічної структури сільського населення на користь українців стали наслідком того, що кількість етнічних меншинних груп скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. При цьому, в етнічному складі сільського населення частка українців залишалася істотно вищою, ніж серед міського – 65,82% у 1989 році та 73,27% у 2001 році.

Отже, протягом 1989 – 2001 рр. виявилася тенденція до вирівнювання етнічного складу сільського та міського населення України за рахунок істотного зростання частки українців серед міського населення. За радянських же часів, навпаки, спостерігалася тенденція до збільшення розбіжностей у етнічному складі сільського та міського населення. Зростання частки українців серед сільського населення спостерігалася в усіх чотирьох регіонах, хоч із певними відмінностями.

Таким чином, протягом 1989 – 2001 рр. чисельність сільських українців скоротилася переважно за рахунок депопуляції в усіх областях, за винятком Закарпатської, Чернівецької та Херсонської, і найбільш істотно в центральних. Хоча чисельність сільських українців за 1989 – 2001 рр. і зазнала скорочення, їхня частка серед усього сільського населення України за цей час навіть дещо збільшилася, досягнувши в 2001 році 87,04%. Характерною ознакою сільського населення переважної більшості областей України була його етнічна однорідність. Лише в АР Крим та декількох районах інших областей українці складали меншість серед сільського населення.

¹ Національний склад населення України. Частина I (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991. – 219 с.; Національний склад населення України. Частина II. (по Кримській АРСР та областях) за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К., 1992. – 509 с.; Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.). – К., 2003. – 246 с.

² Арбеніна В.Л. Етносоціологія. – Харків, 2007. – 314 с.; Борисенко В.К. Етнічний склад населення України // Українська етнологія / За ред. В. Борисенко. – К., 2007. – С. 60 – 69.; Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів, 2006. – 490 с.; Євтух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. – К., 2004. – 344 с.; Залізник Г.М. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К., 2001. – 92 с.; Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів, 1994. – 472 с.; Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К., 2004. – 67 с.; Капелюшний В.П. Історичні та етнічні основи розвитку української нації у XX – на початку XXI ст. // Українська етнологія / За ред. В. Борисенко. – К., 2007. – С. 27 – 43.; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004. – 726 с.; Крисаченко В.С. Динаміка

населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. – К., 2005. – 368 с.; Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – 736 с.; Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К, 2002. – С. 9 - 40.; Масенко Л.Т. Мова і суспільство : постколоніальний вимір. – К., 2004. – 163 с.; Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – 80 с.; Обушний М.І. Етнос і нація : проблеми ідентичності. – К., 1998. – 203 с.; Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. – К., 2006. – 68 с.; Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття: тези п'ятої Міжнар. наук.-практ. конф., 22–25 травня 1997 р. – К. – Чернівці, 1997. – С. 258 – 265.; Погрібний А.Г. Світовий мовний досвід та українські реалії. – К., 2003. – 72 с.; Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях. – К., 2004. – 200 с.; Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України : тенденції соціальних змін. – К., 1998. – 170 с.; Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. – К., 2004. – 272 с.

³ Вівчарик М.М. Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – сер. 90-х рр.). – К., 1998. – 199 с.

⁴ Рогожин О.Г. Демографічні перспективи українського села : історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання. – К., 2004. – 296 с.

В статье рассматриваются изменения численности и уровня удельного веса украинцев в этнической структуре сельского населения Украины по материалам переписей 1989 и 2001 гг.

Ключевые слова: Украина, украинцы, этнический состав, сельское население.

Article deals with the changes of number and level of relative density of Ukrainians in ethnic structure of rural population of Ukraine according to the 1989 and 2001 censuses.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, ethnic structure, rural population.